

odnose, pune ljubavi i poštovanja? Poboľšanjem odnosa nas kao para razvijamo uvjete za uspješan rast i odgoj djeteta.

Mogli bismo i morali bismo nastaviti s nabranjem i opisivanjem. Smatramo da se pitanjem ubijanja nerođene djece i svim područjima koja su s tim povezana moramo i dalje baviti i predlažemo da slijedeći Svećenčki tjedan u siječnju i Obiteljska škola u kolovozu tretiraju ovu problematiku i posvete joj odgovarajuću pozornost.

OKRUGLI STOL

Voditelj: Na početku rada okruglog stola želio bih, prvenstveno zato da potaknem raspravu, postaviti dva pitanja: 1. Ovdje smo zajedno četiri dana, slušali smo predavanja, radili u skupinama, raspravljali. Mnogo je toga rečeno. Što vam se čini: da li je bilo nužno još nešto reći za naše roditelje, za djecu, za naše vjerske zajednice, a što mi nismo kazali? 2. Pitajte i o onome što niste sdgli u dosadašnjem radu škole, a željeli ste pitati. Zamolio bih našega don Antu da otvori raspravu.

Prvi svećenik: Sigurno da je kroz ova četiri dana bilo izneseno silno bogatstvo sadržaja. Govorili su ljudi koji su dugo u kontaktu s djecom i poznaju njihovu psihu. Govorili su i pojedini stručnjaci kao i roditelji. Rađa se pri tome misao: da li silno bogatstvo sadržaja koji je iznesen može stvarati kod roditelja i određene teškoće. Evo zašto! U relativno kratko vrijeme izneseno je previše informacija i roditelji će se naći pred pitanjem: što činiti? Istina, u praksi će prevagnuti roditeljska razboritost. Upravo zbog toga mislim da bi trebalo da uz svako predavanje u Školi nastupi i po jedan bračni par koji bi pokazao kako se određena načela i stavovi provode u praksi (imamo u tome pozitivno iskustvo). Znamo da Bog roditeljima daje i određene intuitivne sposobnosti, tu su i milosti sakramenta ženidbe te oni, i bez velikih školskih priprema, znaju pristupiti svom djetetu, znaju ga često bolje razumjeti nego jedan psiholog teoretičar. Teorija i praksa, naime, često znaju biti vrlo daleko jedna od druge. Predlažem stoga da se uz dobro pripremljena predavanja omogućiti i iznošenje praktičnih životnih iskustava.

Drugi svećenik: Muči me nešto od početka rada Škole i sada bih želio čuti sud roditelja. Ovdje se u predavanjima možda odviše naglašavalo nekažnjavanje, a isticala ljubav i uvjerenje kao sredstvo odgoja. Moje je mišljenje da treba naći srednji put (in medio virtus!). Uz takve stavove ima i onih o potrebi »šibe«! U Zapadnoj Njemačkoj npr. za niže razrede osnovne škole. Dalje ne. Što bi o tome kazali naši roditelji? Mislim da bi prevladalo mišljenje o srednjem putu. Neka se nade i šiba pri ruci, ali uz uvjet da ne bude nikad upotrebljena u naglosti, nikad nepravedno. I konačno, da u svojim postupcima roditelji budu apsolutno složni.

Profesorica: Nitko nije protiv kažnjavanja i strogosti, samo ne bih se složila s tima da to mora biti baš šiba. Uskratiti nešto, otjerati u kut, mirno sjedenje, ne dopustiti djetetu da se igra i slične kaznene mjere prihvatljivije su od šibe. Ona ipak omalovažava malu dječju ličnost i mislim da smo od stava Konrada Adenauera ipak nešto malo napredovali.

Prvi psiholog: Diskusija, pa i postupci, uvijek se bore između dviju krajnosti: s jedne strane nastupa institucija — obitelj, škola, crkva, država — koja daje određene normativne dimenzije, a s druge strane pojavljujemo se mi s našom individualnom dimenzijom i zahtjevima. S jedne strane tu je ono što moramo činiti, a s druge tu je ono što mi sami osjećamo da treba činiti. Prema tome, i naše vladanje produkt je normativnih i individualnih dimenzija. Međutim, pojedinac kao osoba, nosilac je svoje vlastitosti. Ako bismo pre naglasili normativnu stranu, našli bismo se u fazi diktature, a kad bismo nju opet zaboravili (norme, kazne), a pojedincu sve prepustili, ušli bismo u anarhiju. Zato je rješenje — ideal u sredini (rekao bi o. Majić). Vladanje i nije ništa drugo nego interakcija između dviju strana: zahtjeva i institucijskih očekivanja i osobitosti pojedinca.

Treći svećenik: Profesorica je ukazala na različite mogućnosti kažnjavanja. To, bez sumnje, stoji. Ne mislite li da u tom spektru različitih oblika kažnjavanja ima i takvih koji su strasniji od šibe? Na primjer: Ja te ne volim, neću te pogledati, neću s tobom govoriti i si. Mislim da ti oblici u današnje vrijeme imaju daleko teže posljedice.

Voditelj: Dodao bih, što se kazne tiče, samo ovo: valja se čuvati nerazmjernih kazni. Roditelji se često prenagle i za sitan prijestup kažu bez razmišljanja: »Mjesec dana nema televizije.« Uzimaju djeci ono što vole. Što li će učiniti sutra za krupniju stvar? Valja zato pripaziti na mjeru, na osjećaj za mjeru.

Prvi svećenik: Ima u praksi i veoma neugodnih kazni. Dijete nije riješilo domaći zadatak, nije se spremilo za školu, kazna mu je: nećeš ići na vjeronauk! Da li je u tom slučaju ta zabrana kazna ili nešto drugo? Takav je postupak, u najmanju ruku, tragičan.

Voditelj: Osim kazni, postoje i druga odgojna sredstva. Tu je i nagrada, pohvala.

Drugi psiholog: Htio bih reći da nam prije svega treba biti jasno što zapravo želimo postići u danom momentu i prije nego što primijenimo kaznu, nagradu ili ne znam što drugo. Trebalo bi prije svega pokušati ući u taj dječji svijet i vidjeti zašto ona reagiraju baš tako. Djeca često izgledaju tvrdoglava, izgleda nam da se ponašaju tako da nas izazivaju, međutim, ne mora tako biti. Djeca nemaju takvu prefriganost i takvu pokvarenost s pomoću kojih, na žalost, odrasli često može odmjeriti i svoju gestu, a i svoj čin može postaviti tako da nekoga rani, da mu napakosti. Djeca još ne žive tako, na sreću, nego se ponašaju vrlo spontano, reagiraju na način koji je njima svojstven. Prema tome, naše akcije, naša reakcija, odnosno interakcija, koja se stvara između nas i djece, treba u prvom redu da pokuša razumjeti, odmjeriti i odvagati konkretno stanje. Nakon toga valja razmisliti o tome što ja želim jednom gestom, svojim ponašanjem, određenim izražajem lica, jednom riječju što zapravo želim postići kod djeteta? Da li ga želim ušutkati, da li ga želim dovesti do nekog reda, da mu ja kažem da je zadnja riječ moja, ili mu želim pomoći? Želim li ga čuti, razumjeti tu neverbalnu komunikaciju? On je nešto rekao, rekao mi je na neki način koji meni ne odgovara, ali on drugi način ne zna. To je njegov, njemu svojstven način, i sad, što zapravo dijete od mene očekuje i što ja mogu u tom trenutku učiniti? Zato u tom momentu nije problem dijete, nego sam problem ja. Ukoliko smo shvatili i razumjeli što dijete hoće, traži i očekuje od nas, i ukoliko uspijemo ući u taj svijet i pogoditi pravi trenutak i analogno tome reagiramo, utoliko smo pravilno postupili.

Voditelj: Kada je kažnjavanje povezano s opominjanjem, čini mi se da često činimo pogreške prebrzog poopćavanja. Ako je dijete npr. nešto razbilo, ili je nemarno, odmah slijedi zaključak: ti ne valjaš, ne paziš, lijen si, nekulturan itd. Ako već opominjemo i korimo, onda korimo striktno za stvar koja se dogodila a nije u redu, a ne i za nešto treće. Neka vide da vam je žao, da vas boli što se zbilom nešto što nije u redu, ali ne uopćavajmo odmah. U protivnome te se negativne pouke »slažu« i gomilaju u djetetu, pa ih ono prihvaća kao stvarnost: ja uopće ne valjam i što sad mogu. Valjalo bi suprotno: da uvidi kako ne vrijedi samo jedan njegov postupak, a ne on u cijelosti.

Bračni par: Dragi naši svećenici i prijatelji! Budući da pratimo predavanja čitavo vrijeme ove Ljetne škole, osjećamo dužnost da izrazimo osjećaj zahvalnosti u svoje ime i u ime naših obitelji iz Međimurja. Možda vam je izgledalo da smo mi pasivni slušači, a ne aktivni sudionici ovog skupa. Iz opravdanih razloga to je shvatljivo, tako izgleda na prvi pogled, ali naš je mentalitet takav, da sve ono što nosimo u srcu, teško izražavamo zbog svojeg rječnika. Bogatstvo, sreću i zadovoljstvo koje ćemo ponijeti svojim kućama veliko je i neizrecivo. Sve ovo što se ovdje govorilo pretežno je za manju djecu i mlade roditelje. Zbog toga smo i mi bili suzdržljivi, da ne bismo nametali svoje i skretali s teme. Međutim, htjeli bismo nešto reći o sebi, o svojoj djeci i svojim problemima. Ukratko, to je ovako: Naša djeca ne idu baš onim putem koji smo im mi zacrtali, a to nas pogađa. Nije opasnost ni tragedija što oni umjesto krunice i naših uobičajenih molitava čitaju Bibliju, što nam sin nosi dulju kosu nego njegov otac, što želi biti neobrijan i nositi traperice I si. Kad nas dvoje, otac ili ja, u više navrata za pojedine zgone ili svečanosti forsiramo da se naš sin uredi, da nam ne pravi sramotu, onda on ovako veli: »Molim vas, pustite me na miru! Kad bih ja bio takav kakva biste me vi željeli, onda to više ne bih bio ja.« Dakle, tu je ono što smo čitavo vrijeme slušali, da djeca žele biti slobodne, samostalne i kompletne ličnosti. Ovi će mladi stići, to je sigurno, na cilj koji smo im mi usadili, ali neće ići istim putem kojim smo išli i mi. E, tu sad dolazi ono što nas vjera uči, pouzdanje u dobrog i dragog Boga, a nalaže nam nadasve odricanje, nesebičnost, suzdržanu ljubav. Tu mi roditelji dolazimo u iskušenje. Ne bi li nam netko mogao reći gdje je lijek za ovo naše stanje?

Voditelj: Pozivamo na razgovor i druge roditelje, koji su isto tako doživjeli da im djeca kažu: »Hoćete da budemo kao vi, a mi želimo biti svoji!«

Otac obitelji: Ja bih najprije rekao nešto o kazni. Kazna je kao lijek, ona može biti dobra ako je dobro dozirana, ali u to doziranje nikad nisam suviše siguran. Između dva smo ekstrema: kazniti previše ili kazniti nikako. Ja sam za blaži ekstrem. Zato mi moja gospoda uvijek prigovara i predbacuje zašto Inikad ne tučem djecu. Da budem iskren, kad ih tučem, bojim se da ne bude previše. Zato je bolje ništa nego previše. Ako je riječ o pitanju slobode, rekao bih da je to također pitanje čovjekova uvjerenja. Slobode mora biti, ali umjerenе. Umjerenа sloboda nije anarhija u koju bi se mogla pretvoriti velika sloboda. Na kraju bih rekao da je sloboda djetetu ipak potrebna.

Voditelj: Čujmo o tome našu liječnicu!

Liječnica: Ima mnogo razloga radi kojih treba paziti na kažnjavanje djece. Kažnjavanja djece bila su nedavno predmet razmatranja u jednoj zagrebačkoj bolnici. Tamo su ležala djeca koja su od fizičkih kažnjavanja zadobila razne povrede (tukli su ih po glavi). Mislim da je zatvaranje djeteta u mrač-

nu sobu ili neku drugu prostoriju isto tako teška kazna kao kad mu se kaže: »Tu ćeš biti cijelu noć!« Dijete se tada može jako prestrašiti, pa ovakve, a i fizičke kazne nikako ne bismo smjeli primjenjivati.

A sada da kažem nešto i kao roditelj. Moja djevojčica ponekad nije slušala. Mi smo to rješavali na lijep način. Ipak, tata je nabavio jednu šibu i rekao: »Ovo neka bude na ormaru za svaki slučaj!« Ta je šiba tamo stajala godinama neupotrijebljena. Dovoljno ju je bilo pokazati. Kad je djevojčica porasla, uklonili smo je, zapravo spalili. Bio je to pravi mali ceremonijal u obitelji. Željela bih spomenuti i knjigu, koju mnogo čitaju u Americi, a prevedena je i kod nas: Spöck: »Što treba znati o odgoju djeteta«. I u njoj se u ranijim izdanjima kazna otklanja da bi se u novom izdanju ponovno spominjala. Držim da dijete ipak treba osjetiti posljedice čina koji nije dobar, a na roditeljima je da odaberu način (nakon trijeznog razmišljanja) kako će to izvesti i urediti.

Otac obitelji: Žao mi je što nisam prisustvovao svim predavanjima, no čini mi se da o djeci i njihovom odgoju previše govore oni koji nisu roditelji. Vidim da su u ovo vrijeme i pedagogija i psihologija i druge znanosti, koje izučavaju odgoj, nekako liberalne — sve su protiv kažnjavanja djece. Sve se svodi na dogovor, razgovor i demokratske međuljudske odnose. Istovremeno nas statistički podaci upozoravaju na porast mladenačke delikvencije. Mislim da se uz druge mjere i oblike kazna ne bi smjela izbaciti iz odgoja. Narodna poslovice kaže: »Šiba je u raju izrasla.« Treba je, mislim, upotrijebiti kad treba, ali ne nikako prečesto i previše. Doziranje i primjenu šibe usporedio bih s liječničkom praksom. I liječnik propisuje količinu penicilina za pojedini slučaj bolesti. Ja ne znam koliko lijeka treba, ali imam u liječnika povjerenje. Tako će i roditelj, prema danoj situaciji, procijeniti kakvu će kaznu primijeniti kod svog djeteta. Želio bih ova naša razmišljanja s kazne skrenuti na razmatranje o općem kontaktu roditelja s djecom. U širokom spektru brige i različitih mjera, kazna je samo jedno sredstvo, potrebno, ali ne i jedino. S djecom se treba daleko više baviti no što se ljudi danas bave. Na tome treba da je naglasak, a ne u samoj kazni.

Voditelj: Mislim da bi bilo dobro ići određenim redom i, ako je moguće, iscrpiti jedan problem, pa tek onda zaci u drugi. Imamo na umu i pitanje naših prijatelja iz Međimurja. Međutim, načeli smo pitanje kazne i kao da se konfrontiramo — za kaznu ili za ljubav, a protiv kazne. Ipak iz većine intervenata ne proizlazi takav jednostran sud, već se nazire zaključak o delikatnosti teme. Upravo istraživanja o delikvenciji pokazuju da kod malodobnih delikvenata, pa i kod neuspjeha u školi, nije u pitanju samo kazna, već da se u najvećem broju slučajeva radi o djeci s kojom se nitko ne bavi. To su uglavnom djeca koja nisu doživjela roditeljsku ljubav i poštovanje, koja nisu u roditeljskom domu prihvaćena. Prevelika strogost i grubi autoritet, autoritet sile, ne daje djeci onu toliko potrebnu sigurnost, već naprotiv, djeca se osjećaju izgubljena, nemaju toplog roditeljskog kutka koji bi ih prihvatio u svim životnim situacijama, i što će drugo nego bježati. Nije, dakle, u pitanju samo kazna izdvojeno, iako se i ona tu nalazi, već bavljenje djecom.

Profesor: Rekao bih nekoliko misli o dva problema: o kažnjavanju, a onda i o odgoju mladih kad zakorače u zreliju dob (to traže prijatelji iz Međimurja), što bi valjalo obraditi kao posebnu temu na našem idućem ljetnom sastanku.

Kolega psiholog naćeo je i, mislim, stvari pravilno postavio. Ukazao nam je na potrebu poznavanje ćovjeka, još konkretnije djeteta, svakog djeteta, prije

poduzimanja bdo kakvih odgojnih mjera. Očito nedostaje nam kao roditeljima određeno obrazovanje. Tu će se nešto u društvu u cjelini morati pokrenuti. Čini se kao da smo nekako ustali protiv ljubavi. Izgleda mi to zbog toga što o ljubavi krivo sudimo. Uzimamo je u anarhičnoj krajnosti. Ljubav nije anarhija, nije ni potpuno prepuštanje, dapače, ljubav je više davanje, a manje primanje, ljubav je potpuna, puna briga o nekome, ljubav je i žrtvovanje sebe za drugoga. Prema tome, ako tako gledamo, onda ćemo u ljubavi naći i kaznu kao sredstvo kojim želimo u jednom trenutku pomoći djetetu koje raste u čovjeka; nećemo je nikako uzimati kao sredstvo omalovažavanja, mučenja, pa i uništavanja. Postoji u praksi čitav registar različitih odgojnih mjera koje su i ovdje spomenute, a koje bi valjalo i poznavati i primjenjivati u svom roditeljskom odgoju. Nije jedina kazna šiba, postoji uz to i opomena, ali i pouka, prijetnja, skretanje, postoji i primjer i poticaj itd. Ne bih o tome govorio, već bih želio ukazati na vrijednost i važnost izgradnje vlastitog stila života u obitelji.

Tko od nas ne želi da mu dom bude ugodan, topli kutak u kojem se okuplja cijela obitelj, u koji hrle i djeca čim obave svoje obaveze u školi? A hoće li to biti, ovisi u prvom redu o nama roditeljima. Mi smo ti koji unosimo u kuću toplinu ili strah, brižni odnos ili netrpeljivost. A ne zaboravimo ni to da djeca oponašaju, pa se ne jednom u njihovu lošem istupu možemo vrlo lako prepoznati. U tom smislu evo jednog malog savjeta: pokušajmo u kući uvesti običaj da se navečer, ma kakve obaveze imali, sastanemo svi, da je čitava obitelj na okupu i da se u ugodnoj atmosferi osvrnemo na dan što je iza nas. Neka započne otac i kaže što je predviđao učiniti, što je uspio, čime je zadovoljan, čime nije, neka nastavi majka i tako redom. I neka se razvije obiteljski dijalog. Uopće, valjalo bi se dogovarati, planirati obaveze, dan, tjedan, a onda analizirati. Nije li to svojevrсно učenje, odgoj, preuzimanje obaveza i odgovornosti i na kraju sumiranje sebe i svojih čina? Treba nam i zbližavanje i zajedništvo. Ako se u to uključi i mala zajednička molitva, rastemo kao kršćanska obitelj. U tom našem zajedništvu bit će i pomaganja i suosjećanja, pa će i kazna poprimiti drugu dimenziju nego kad je gledamo i primjenjujemo izolirano. U okviru toga treba tražiti i odgovor na pitanje naših Međimuraca.

S odraslom djecom treba da razgovaramo kao sa sebi ravnima. Uostalom, tako treba prilaziti svim ljudima, pa i mališanima. Neka obrazlože zašto hoće nešto baš tako i tako, zašto dugu kosu, ples itd. Moramo im omogućiti da se o svemu usude predlagati i iznositi svoja mišljenja. Uostalom, istini za volju, i mi moramo zajedno s njima rasti, i trpjeti, i radovati se, pa i tražiti rješenja s njihovih pozicija, ali i učiti ih da su u stanju saslušati i protuargumente prije nego donesu konačnu odluku. Problematici rada s mladima od 12. do 18. godine morali bismo posvetiti posebni program naše Škole.

Drugi otac obitelji: Ukazao bih iz svoje roditeljske prakse na potrebu sagledavanja uzroka određenog lošeg ponašanja djece. Iskusio sam i sam da se valja čuvati brzine u postupcima prema djeci. Ne jednom pogrešno sam postupio zbog brzine reagiranja u afektu, nervozni ili premorenosti. Ja to, kad se smirim, i priznam pred djecom i ispričam se, jer dijete i nije bilo krivo, nego moje neraspoloženje. Mislim da je iskrenost u odnosima između mene i djece vrlo važna stvar.

Treći otac obitelji: Htio sam reći da mi roditelji iz neznanja često pogriješimo prema svojoj djeci. Imamo ljubav, imamo dobru volju, imamo dobre želje, ali svojim neznanjem možemo napraviti velike nesreće. Da bismo izbjegli to neznanje, moramo se izobražavati. Jedan je oblik naše izobrazbe i Obiteljska

ljetna škola. Onaj roditelj ili ona majka ili svi oni koji su rekli: sve smo dali, sve smo učinili i djeca su otišla naopako, onaj roditelj koji je pred gostima svoje dijete grdio, posebno onog sedamnaestogodišnjeg sina, učinio je iz neznanja veliku pogrešku. Za mene je izvanredna novost da treba paziti i učiti na reakcijama svoje djece. Vidio sam, osjetio i primijetio mnogo reakcija kod svoje djece, ali im nisam pridavao ni najmanje značenje. Ali od danas, vjerujte, *y. \ ću* baš na tim reakcijama učiti. Bilo bi zato dobro da razmislimo kako dovesti nove ljude u Obiteljsku školu.

Voditelj: Ovamo dolaze oni kojima su rekli drugi. Mi vrlo malo uspjevamo u propagandi. Vi možete nešto učiniti dogodne i drugih godina. Imamo, hvala Bogu, i nešto tiska. Objavit ćemo i ovogodišnji rad Škole. Dakako da je sudjelovanje u Školi nešto drugo, nego mrtva riječ u knjizi, ali za one koji ne mogu doći, bit će i to vrijedno. Ali postoji i još nešto treće, a to je vaša živa riječ! U vašim susretima s drugima, kažimo (ukoliko nas upitaju, ne dijeleći lekcije, ne moralizirajući, ne držeći prodike, nego razgovorom) ono što smo ovdje vidjeli i doživjeli. Hvala za ovu ideju, a dogodne, ako Bog da, recite svima koje znate da dođu. Ako ih se prijavi mnogo. Školu ćemo održati izvan zgrade, u šumici ili voćnjaku.

Drugi svećenik: Roditelji moraju zaista priznati da je njihovo neznanje često uzrok loših postupaka prema djeci. Ja bih nadopunio ovu izjavu predgovornika, pa bih rekao: Braćo, roditelji se moraju i te kako znati svladati! Bilo je rečeno u predavanju liječnice, kako jedna majka, trudnica, nije disciplinirana pa se ne odriče alkohola i pušenja. Potrebna je ne samo disciplina, nego i odricanje i žrtva. Bez toga nam nema opstanka. U ovo vrijeme nervoze i užurbanosti roditelji moraju imati srce i biti što smireniji, što jači u Bogu, a kad djeca vide tu smirenost i prisebnost roditelja, svladavanje, bit će to glavni odgoj!

Voditelj: Hvala ocu Zvonku na ovim lijepim riječima!

Prvi svećenik: Kad već govorimo o kazni, ovdje je lijepo istaknuto da je zapravo problem u pristupu roditelja djeci. Bila mi je u ruci knjiga u kojoj se iznose podaci da u Londonu na milijun mladih ZSvo dolazi iz rastavljenih obitelji, a od tog mnoštva čak je *SO'>/o* maloljetnih prestupnika. Dakle, nedostatak roditeljske blizine uvjetuje njihov životni put.

Jedan je od govornika danas rekao da odavde govore oni koji nemaju djece. Točno. Ni ja nemam djece, međutim, imam ih mnogo u jaslicama i zabavištu. Svaki sam dan među njima bar jedan sat. Držim to i pastoralnom, i odgojnom, i svećeničkom, i ljudskom dužnošću. Što se tiče kazne, mi smo u jaslicama točno vidjeli kakva se kazna na koje dijete može primijeniti. Djetetu iz dobrih katoličkih obitelji dovoljno je reći samo jedno: da li bi se Isus tako vladao da je na tvom mjestu? Dijete smjesta mijenja svoje vladanje. Iz obitelji gdje nema nikakvog vjerskog odgoja, ni izolacija, ni šiba ne pomažu dugo, jer to su samo vanjski faktori, a ono unutrašnje u njemu nije izgrađeno. Stoga su to, rekao bih, samo blic-metode odgoja. Zbog toga je važno, budući da se ovdje radi o katoličkim obiteljima, djetetu u najranijoj dobi omogućiti da zavoli Isusa kao uzor svoga života, a onda je jedna, makar i najkraća opomena ili uputa, s obzirom na taj uzor, dovoljna da dijete osvijesti u jednom času. Bit će to, sigurno, najbolje i za njegov budući život.

Voditelj: Interesantno je kako dugo govorimo samo o kazni! Koliko nas to »žulja«! Ni jedna riječ još nije rečena o tome kako pomoći djeci da isprave ponašanje npr. kroz nagradu.

Profesorica: Ja ću odmah nastaviti o nagradi. Svi znamo da je lakše kazniti nego učiniti nešto pozitivno. Udariš dijete, grdiš ga, kazniš ga na bilo koji drugi način — time zapravo postižeš samo trenutačan efekt, kako kaže don Ante. Učinak je kratkotrajan, ali nešto dublje promijeniti možemo samo razgovorom i drugim oblicima nakon razmišljanja o tome zašto je dijete loše postupilo. Razne studije, istraživanja s područja psihologije pokazuju da je nagrada u svakom slučaju efektivnija odgojna mjera od kazne. Jasno, mi dijete ne možemo nagraditi kad je ono pogriješilo; tada mu moramo prigovoriti i kazniti ga, ali da li smo mi ponekad za to dijete spremni izreći i neku pohvalu? Da li mi primjećujemo samo ono što ne valja i spremno to kažnjavamo, a da li onda, adekvatno tome, u jednakoj mjeri koja je djetetu dostupna izgovorimo ili pokažemo i neki znak našeg zadovoljstva kada je ono učinilo nešto dobro? Mislim da je to vrlo rijetko i mnogo rjeđe nego što bi trebalo biti. Djeca, iako i griješe, iako su i nestašna, rade još mnogo lijepih i dobrih stvari koje zaslužuju da se primijete, odobre, pa i pohvale. Razmislimo mi svi roditelji o tome, da li i kada tu djecu pohvaljujemo! Vrlo je, naime, bolna činjenica koju poznajem iz života (i ne odnosi se samo na djecu), a to je da dijete može biti čitav dan dobro, poslušno, marljivo ili je možda i čitav tjedan takvo, a kad zgriješi predvečer ili u subotu jednom sitnicom, onda sve ono dobro, pozitivno pada u zaborav. Odjedamput pred nama je samo ono što ne valja, jednostavno gubi vrijednost ono što je bilo dobro. Znači, za dobro ponašanje nije dobilo dijete nikakvu nagradu, jer mislimo jednostavno da ono takvo mora biti, a kad možda dijete jednom u revoltu, zato što nije priznato njegovo ponašanje, zato što nije doživjelo nikakvo priznanje za svoje dobro ponašanje, ono jednostavno iz revolta napravi nešto što je loše, mi ga kažnjavamo. Time ono privlači zapravo pažnju roditelja znajući dobro da nam to neće izmaći, da ćemo to sigurno primijetiti. Dijete želi biti primijećeno kao i svaka odrasla osoba. Ako nije njegova dobrotu, marljivost, pozitivnost primijećena od naše strane, ono će napraviti bilo kakav nestašluk samo zato da ga primijetimo.

Psiholog: Kad je već spomenuto da će dijete napraviti neki nestašluk da bude primijećeno, sjetio sam se jednog kolege koji mi je jednom u školi rekao: »Čuješ, ja ću se prijaviti u disidente.« Pitam ga: »Zašto?« On odgovori: »Deset godina studiram, nitko za me ne zna, a onako će barem cijeli svijet za mene znati.« Doista, o pozitivnim reakcijama djece premalo se brinemo.

I još jedno zapažanje. Iako nisam roditelj, čini mi se da među nama svima prevladava jedna tendencija u traženju odgojnih recepata. Željeli bismo poći kući s njima, s jednim popisom recepata. Nemojmo tako! Citirat ću čovjeka koji je rekao nešto što mi se neobično sviđjelo: »Čovjek jedino uz čovjeka može postati čovjekom.« Čovjeku je, dakle, potreban drugi. U odgoju postoji jedan jedini recept — pokušajmo ga usvojiti! — a glasilo bi: bdjeti nad djetetom, a ne njegovati ga; ljubiti ga, ali ne kao objekt, nego kao osobu, biti smiren i staložen i nadasve uživati u tome što na taj način pomažeš i njemu da postane bolji.

Profesor: Sve nas, koji odgajamo, mogli bismo podijeliti u dvije grupe. U jednu bi ušli oni koji na sve gledaju crno, pa samo zabranjuju. To su oni (prepoznat ćemo se) koji samo govore: ne, ne, ne i ne smiješ. Dakle, ništa se ne smije, a sad dijete samo mora pronaći i pored svih tih zabrana što ono smije. A upravo nas život uči da stvari valja postavljati drukčije. Treba se, dakle, drukčije okrenuti i postaviti. Umjesto zabrane tražimo od djece akciju: učini to, hajdemo tako, pokušaj ovako, pokušaj sad ovo. . . ! Učimo ih i uvodi-

mo u pozitivni pristup svemu! Aktivirajmo ih, a ne sputavajmo! I ne zaboravimo nikada da je dijete Hčnost od rođenja, pa kad mu pristupamo, kad ga hvahmo, kažnjavamo ih pozivamo u akciju, imajmo to u svojoj svijesti! Govorimo stalno da je dijete čovjek, a pomislite u svakom trenutku još nešto: ono je i dio vas, ono je vaše. Zato je, na kraju, bolje ubrojiti se među one koji ne gledaju stvari crno, nego optimistički.

Četvrti otac obitelji: Slušajući vašu raspravu, čini mi se, ne da smo zaboravili, već da ne naglašavamo dovoljno kako naša želja da budemo dobri roditelji i odgojitelji zahtijeva našu kršćansku ispravnost i život po Božjim zakonima. To znači da, kao nosioci Božje ljubavi i velikog dara što imamo djecu, moramo biti s djecom beskrajno strpljivi i nezainteresirani za vraćanje ljubavi naše djece prema nama. Brinući se za djecu, mi izvršavamo i svoj dug prema Bogu. Naša su djeca i djeca Božja. Moram reći, iz iskustva znam, da sam u danima kad sam prisustvovao misi i primao pričest, osjećajući Isusa u sebi, bio puniji ljubavi i spremniji za davanje i žrtvovanje. Bio sam spremniji da za djecu učinim sve i sigurniji u svojim postupcima i prema njima i prema supruzi. Našu ljubav djeca osjećaju pa nas i eventualni nesporazumi (pa i kazne) međusobno ne udaljuju. Kršćanski način života pomaže nam da se izgrađujemo i kao roditelji.

Voditelj: Na ove prelijepe riječi dodao bih misao da djeca osjećaju kad mi griješimo, da tada padamo kao roditelji, da s tim moramo računati, ali da se moramo znati pridignuti i znati obavljati i svoj dug prema Bogu i obvezu prema djeci.

Časna sestra: Kad je naša majka osnivala dječje domove, rekla je našim sestrama: »Mi nismo odgojiteljice, ni njegovateljice, nego smo djeci majke. Moramo nastojati postupati tako kao što to čine dobre majke!« Dala nam je nekoliko smjernica što se tiču kazne. Ona je preporučila: »Kazna mora biti rijetka, jer pozitivan odgoj uvijek više koristi nego negativan, ali bez svake kazne gotovo je nemoguće odgojiti dijete. Kazna, pogotovo tjelesna, mora biti rijetka. Drugo, kad kažnjavamo, moramo i mi biti disciplinirani, ne smijemo na djeci iskaljivati svoju srdžbu, svoje neraspoloženje. To mora stvarno biti pravi pedagoški zahvat. Kazna mora biti promišljena, i tek kad smo najprije sebe disciplinirali, tada možemo drugoga odgajati. Nikad ne treba kažnjavati prema veličini štete, nego prema veličini krivnje. Ako je dijete razbilo veliku stvar i učinilo ne znam kako veliku štetu, a ništa nije krivo, ono nije zaslužilo kaznu. Razbije li malu stvar svjesno, iz srdžbe, zaslužilo je veću kaznu.« Dakle, na to se mora gledati. Djeca su strašno osjetljiva na nepravdu i nikada ne smijemo kažnjavati nepravdedno. Dijete, npr. podere čarapu i dobije batina. Koliko bi tek mi batina morali dobiti?

Djeca traže stalno bavljenje njima i pažnju. Čula sam kako je jedna majka na trenutak pustila iz vida svoje malo dijete koje je jedva govorilo i evo što se zbilo: Dijete se igralo ispred kuće. Došlo je k mami u kuću i reklo: »Mama, tinngao.« Žena nije razumjela, a niti se je obazirala na to što dijete govori. Zaokupljena poslom kazala je: »Da, da, srce moje!« Tako je dijete više puta dolazilo s istim izričajem i dobilo uvijek istu reakciju s mamine strane. Kad joj je dijete deveti puta došlo, konačno žena ode vidjeti što to dijete radi. Kad je izašla, imala je što i vidjeti. Devet je pačića imalo okrenute glave, bili su zadavljeni. Razborita i pametna majka rekla je: »Da, da, srce moje, danas sam ja kriva!« I nije dijete kaznila. Priča za razmišljanje svima onima koji se bave odgojem!

Prvi svećenik: Čuo sam kako je jedan prijatelj htio poučiti djecu u vladanju. Primijenio sam i ja isti primjer i dobio potpuno isti odgovor. Za primjer 0 dobru vladanju uzeo je život Svete obitelji. Rekao je: »Vi se morate vladati onako kako se vladao Isus!« Jedan bistri mališan brzo odgovori: »Da, ali Isus je imao svetog Josipa i Mariju, a da su mu roditelji bili moji, vidio bih kakav bi bio!« (smijeh)

Voditelj: Naš susret bliži se kraju. Nisam za duge osvrte, ali bih vas zamolio za ocjenu rada i odgovor na pitanje: A što sada? U Međunarodnoj godini djeteta, uz mnogo sastanaka crkvenih i necrkvenih, uza sve rasprave i razmišljanja, čekaju nas djeca u svojoj svakodnevici, naša vlastita, nećaci, djeca prijatelja i ona iz susjedstva. Što da činimo za njih? Pokušajmo telegramski!

Prvi svećenik: Ovo što smo ovdje čuli, bilo je izvanredno. Međutim, valja o tome razmišljati, da nam se ne desi kao u onoj knjizi: do sada smo bili protiv kazne, a sada je trebamo. Isto tako ne možemo pod utjecajem saslušanih savjeta i mišljenja reći: do sada je bilo ovako, odsada će biti tako! Ipak, djecom se treba baviti. I zato treba pokušati prijeći na djela.

Treći psiholog: Rekao bi da uvijek nakon ovakvih skupova postoje dvije opasnosti. Prva je opasnost u pokušaju da se sruši ona sigurnost koju smo imali do sada i da se kaže: treba početi sve iznova. Stvara se neka mentalna konfuzija i nesigurnost. Čovjek razmišlja: zapravo ja ne znam raditi, ja ne znam odgovarati! Bilo bi opasno staviti pod veliki upitnik i pod kritiku sve ono što se radi. Ovakvo se razmišlja: u redu su nova gledišta, ali ja poznajem svoje dijete, poznajem svoj odgovajateljski posao, poznajem i samoga sebe i, prema tome, nitko mi tu ne može pomoći i ne treba mi ničija pomoć. Imam neku vrstu intuicije da u određenom trenutku zauzmem određeni stav, pročitam situaciju i onda postupam, reagiram dobro.

Nakon ovakvog skupa trebalo bi prije svega da postanemo još više svjesni činjenice, a volio bih da se u svima nama to dogodi, da je odgoj vrlo težak, ali i vrlo lijep i odgovoran zadatak sviju nas, svih onih koji se bave djecom i mladima. Tu nema nikakve sigurnosti i recepta, kako reče kolega, nego svaki dan treba uvijek početi iznova, uvijek nešto učiti, uvijek nešto pokušavati. Za taj posao, istina je, treba ljubavi i davanja i darivanja sebe. Svaki dan sve više, postupno, već s vremena na vrijeme naći će se i najbolji način postupanja, reagiranja i odnosa prema djeci. Zato nemojmo biti sigurni da previše znamo, ali ni nesigurni da ne znamo ništa. Budimo uvjereni u potrebu da se nešto čini i poduzima.

Prvi psiholog: Želio bih ponoviti ono što sam rekao malo prije. Dijete treba nas, treba nas kao drugoga koji će njemu pomoći da bolje postane svoj. Zato mislim da bismo vrlo važan naglasak trebali staviti mi na nas jer mi smo zapravo oni koji utječemo na njega. Iako sam protiv recepata, savjetujem: pripazimo što govorimo djetetu, što mu kao uzor nudimo, kako svjesno živimo i što smo nesvjesno u dubini svoga bića! Pokušajmo ih više razumjeti!

Voditelj: Prije nego nastavimo odgovarati na postavljeno pitanje, želio bih vas potaknuti da, dok slušate predavače, pokušate u sebi formulirati svoje stavove i, ako želite, da ih s nama podijelite.

Profesorica: Mislim da bi roditelji, koji imaju stariju djecu, i, ako su bila ovdje, to bolje, mogli o tome što se ovdje govorilo porazgovarati. Bilo bi vrijedno i potrebno naša iskustva, naše spoznaje iz ove Škole podijeliti s našim

prijateljima koji nisu bili prisutni, a možda su doista zainteresirani da čuju nešto iz naših rasprava. Vjerujem da u mnogim gradovima postoji običaj okupljanja mladih obitelji na razgovor, jer imaju slične probleme. Znam da je kod nas to tako uobičajeno i uvjerena sam da ću prenijeti svoja iskustva iz ove Škole svima njima. Imali bismo tako zapravo jednu produženu školu koja bi kontinuirano trajala kroz ovakve naše susrete i prigode. Tako će ova Škola živjeti u našim razgovorima, posjetima i postupcima sve do susreta iduće godine.

Voditelj: Lijepa hvala, a sada molim da se u diskusiju više uključe roditelji.

Otac obitelji: Slušajući ove naše rasprave i razmišljajući o njima, odlučio sam da u svakodnevnom životu više nego do sada opravdano hvalim tudu i svoju djecu te da učim na njihovim reakcijama.

Časna sestra: Htjela bih nešto predložiti. Da li bi bilo prikladno da mi, sudionici ove škole, ostanemo povezani, a ne da se jednostavno zaboravimo? Mnogo smo toga čuli, ali to izbljedi. Nešto će se i provesti, zato predlažem da se dopisujemo i tako međusobno pomažemo.

Voditelj: Ovo bi bile konkretne akcije naše »produžene škole«, kao što je to predložila naša profesorica. Prema prijedlogu časne sestre, djelovanje putem dopisivanja, izmjene misli, ideja i iskustava podupire kontinuitet djelovanja škole tijekom čitave godine, a ne samo u vrijeme održavanja predavanja.

Šesti otac obitelji: U smislu ovoga što se predlaže, iznosim još jedan prijedlog. Pokušajmo u sredinama gdje živimo, gdje za to ima uvjeta, u našim župskim zajednicama, prenositi informacije do kojih smo ovdje došli. Pomoć i mijenjanje stanja u neposrednoj okolini gdje živimo zapravo bi i trebalo da bude svrha djelovanja škole.

Voditelj: Mislim da se ova ideja može prihvatiti. Istina, u određenom smislu čovjek se plaši. Nitko, naime, nije prorok u svome kraju. Ali bit naše kršćanske vjere i jest u djelovanju. Ovisno o prilikama, mogućnostima i potrebama pojedinih sredina, procijenimo stanje. Valjalo bi pokušati!

Prvi svećenik: Sreća što će rad škole biti objavljen u časopisu »Obnovljeni život«. Znači, imat ćemo materijale i za vlastito djelovanje i za »diobu« znanjima i prijateljima kao i za sve eventualne aktivnosti koje bismo poduzimali u našim sredinama.

Postavio bih još jedno pitanje: Što možemo učiniti za propagandu Škole? Možemo li biti zadovoljni brojem posjetilaca? Ja se osobno odlično osjećam na Školi. Obogaćen sam ne samo sadržajem predavanja, već još više i mogućnošću susreta te izmjenama mišljenja s velikim brojem ljudi iz raznih krajeva. U svojoj sredini pokušavam oduševiti ljude za ovu problematiku, ali, na žalost, naš se kraj ne mijenja previše. Ljudima je teško ostavljati svoje domove. Razmišljali smo i o organiziranju repriza Škole u pojedinim sredinama, npr. u Šibeniku. Nije, međutim, to tako jednostavno. Čini mi se da naši ljudi često i ne žele mnogo toga čuti. Kao da se boje da bi se pred novim životnim spoznajama morali i oni početi mijenjati.

Otac obitelji: Nastavio bih sa svojim prijedlogom. Mislim da bismo mi u Obiteljskom centru u Slavonskom Brodu mogli ići na objavljivanje pojedinih materijala za one koji su zainteresirani za ovu problematiku.

Voditelj: Uz nastavak razgovora o tome što i kako djelovati poslije poravnanja sa škole, porazgovorimo i o prijedlozima za iduću Školu!

Otac obitelji: Sadržaj Škole namijenjen je prvenstveno nama roditeljima.

Otuda treba poći i u razmišljanju o djelovanju nakon Škole i o Školi na godinu. Valjalo bi razmišljati i o radu s mladima, budućim roditeljima. Iako smo mi ljudi ograničeni u svojim mogućnostima, ja osobno vjerujem u Božju ljubav. Naći će se načina da se eventualne praznine popune i svladaju.

Profesor: Svojim izlaganjem na početku rada škole don Luka, urednik Malog koncila, govoreći o Međunarodnoj godini djeteta, također nas je sve pozvao na konkretnu akciju. Ovo što na Školi slušamo sigurno mijenja naša ponašanja, utjecat će na naše djelovanje. Djelovanje i akciju moramo staviti u prvi plan, a ne samo razmišljanja i rasprave. Nisam za nepromišljene akcije, nikako, ali nemojmo stati samo na raspravama!

Na našem ovogodišnjem susretu dosta smo toga čuli. Uz to što smo niz stvari naučili, moramo reći da smo se mnogih prisjetili, obnovili. Spremniji smo, sigurno, za praksu odgajanja i u vlastitim obiteljima i u okolini u kojoj živimo, pa i na radnim mjestima. No morali bismo početi od vlastitih obitelji. Tu treba poduzeti sve što je u našoj ljudskoj moći, da, makar uz velike vlastite žrtve, stvorimo oaze mira i ljubavi. Ne bih rekao da na ovogodišnjoj Školi nismo dobili obilje materijala pa i pobuda da i dalje održavamo kršćanski pristup obiteljskom životu. Jasno, sve što smo čuli samo je »građevni materijal«, o nama ovisi hoćemo li se njime koristiti i što ćemo izgraditi. Što znači sređeni obiteljski život za djecu koja tu rastu, svi znamo. Međutim, nismo ipak svjesni činjenice koliko naš primjer djeluje na našu okolinu, i u pozitivnom i u negativnom smislu. Dapače, mislim da bismo mi katolici morali iskazivati svoje kršćanstvo upravo i najviše djelom, a manje izjavama i formalnim opredjeljenjem. Evo, to nosim u sebi s ovogodišnje Škole. Mi moramo djelovati izvan vjermičkih krugova i svojim praktičnim životom pokazivati da nismo otuđene ličnosti, zatvoreni u uski krug isključivo vlastitih interesa. Što da konkretno radimo? Pogledajmo gdje živimo i vidimo možemo li nešto učiniti za djecu i mlade. Gdje žive djeca iz naših nebodera u slobodno vrijeme, gdje se mogu igrati, zašto nisu sva gradska dvorišta pretvorena u mjesta za igru i boravak djece? Zašto zatvarati vrata vlastitih dvorišta, kuća i stanova djeci iz susjedstva ili prijateljima vaše djece iz škole? Pokažimo na djelu kako katolici žive i odnose se prema svome bližnjemu! Mi nismo sekta i ne smijemo se sektaški odnositi bilo prema kome. U našem dvorištu, potkrovlju i si. gradimo zajedno s djecom poligone za igru — a onda nađimo načina da u tim ambijentima vlada kulturni, ljudski način ophođenja, da tu nema psovki i prostakluka. Zašto da ne pokrećemo takve inicijative i u okolini, ulici, mjesnoj zajednici, školi? Evo, na tim zadacima vidim nas u ovoj, ali i ne samo u ovoj godini. Svakako u okviru svojih mogućnosti, no te mogućnosti ne mogu stalno ostati na nuli.

Rekao bih nešto i o našem odnosu prema starijim osobama. Kao da živimo u vijeku djeteta, za djecu i djeci dajemo sve, a one koji su o nama vodili brigu dok smo bili djeca zapuštamo. Osjećam to. Otišli smo u krajnost. Znaju li naša djeca za svoje djedove i bake, stričeve, ujake i ostalu rodbinu? Jesmo li s njima prava rodbinska zajednica? A što je sa starcima iz naših predgrađa, polupraznih sela? U odgoj budućih ljudi, građana i vjernika morali bismo »ucijepiti« i ovaj element.

Voditelj: Hvala za ovu napomenu o odnosu prema starijima. Govorili smo da dijete nije samo objekt odgoja nego i subjekt, no o stvaranju uvjeta za pozitivni odgoj moramo ipak razmišljati i stvarati ih mi odrasli. Prema našim

starima, i ne samo našim, nego prema svima koji su na rubu naše ljudske pažnje morali bismo se više otvoriti. Ne treba se bojati da će djed i baka samo razmaziti djecu. Tu smo ipak i mi i nećemo vlastitu djecu prepustiti u potpunosti drugima. Kako nam se ophode djeca sa starijima i izvan krvnog srodstva? Dovedimo ih upravo radi toga u situaciju da pomalo pokažu i brigu za takve osobe. Neka se tu, djelujući, kale u prave ljudske ličnosti.

Razgovor bi se, vidim, tek razvio, ali na žalost, naše je vrijeme na izmaku i morat ćemo završiti. U nemogućnosti da svatko iznese svoje primjedbe, molim svakoga tko ima što reći da ukratko kaže sada ili da nam se pismeno javi. Ja sam osobno ugodno iznenađen. Na Školi je sve više roditelja tako da ne prevažu više svećeničke i redovničke uniforme. Uza sve teškoće oko organizacije, ipak nije teško kad se nađe ljudi kojima je Škola na srcu. Hvala Bogu, uspjeli smo se naći, pripremiti predavače, skupiti polaznike i evo uspješno privesti rad do kraja!

Otac obitelji: Čestitam organizatorima Škole! I sam sam se sa svojom suprugom pripremao za priopćenje. Mislio sam: »Lako ćemo mi to.« Međutim, trebalo nam je za to tjedan dana, a to je kapital za nas koji gradimo kuću vlastitim radničkim rukama. Znam da nakon četverodnevnog rada Škole stoji veliki trud mnogih koji to čine već više godina i koji kroz čitavu godinu žive za ovu Školu. Mnogi ostavljaju i svoje poslove, pa i djecu, radi ovih naših zajedničkih poslova. Nosim i ja u sebi dosta toga iz Škole. Daje nam mnogo toga vrijednog što će nam omogućiti da obogatimo život svojih obitelji i djece.

Voditelj: Hvalu ćemo reći dragom Bogu i na misi koja slijedi na kraju. Kroz molitvu vjernika možemo iznijeti i svoju zahvalnost i naše prošnje.

Časna sestra: Šteta što je ipak bilo premalo vremena za raspravljanje. Pokušajmo i o tome misliti ubuduće.

Svećenik: Možda je bilo potrebno jedno predavanje o ljudskom obziru. Profesor Bela, inače naš pedagog, iznio je statistiku koja je užasna. Obitelji bez djece ili samo s jednim djetetom! Uzrok je često puta samo taj: »Što će drugi reći?« A vlastita savjest? Kolika djeca zbog toga trpe! Tko ima prema njima obzira? Roditelji, izgrađeni katolici, čvrsti u svakom pogledu, gledaju ponajprije što će reći Bog, što osjećaju po svojoj savjesti.

Evo i mali odgovor gospodi iz Međimurja! Ako je dijete doista dobro odgajano, ono može ponekad i zalutati, ali će se kasnije sigurno vratiti. Budite uvjereni da će se sjetiti primjera i žrtve svojih roditelja! Tu je na kraju i milost obraćenja. Vratit će se na put kojim su ga vodili roditelji. Na kraju bih i ja rekao da je neobično važno u odgoju djece znati kako je naš roditeljski primjer nezamjenjiv i vrlo važan. Radi toga vodimo računa o svom ispravnom katoličkom načinu života! Djeca sve, pa i duhovne vrednote, upijaju prvenstveno od nas. Čestitam bez ikakva laskanja gospodinu Vukoji na iskrenom prikazu života u svojoj obitelji i aktivnom sudjelovanju u radu s nama. S malim budimo zadovoljni, dragi moji prijatelji; ono duhovno. Bog i mir, sloga i životna radost uz djecu neka nam bude glavno i prvo! ,

Voditelj: Hvala još jednom svima, sudionicima, predavačima i organizatorima! Što se tiče teme za iduću godinu, mislim da prevladava mišljenje da nastavimo tamo gdje smo stali i da zađemo u odgojne probleme burnih godina od puberteta do odrasle dobi. Pišite i o tome! Škola je završena. Bogu hvala! Rastat ćemo se nakon zajedničkog susreta s Gospodinom u kapelici.